

บทที่ 1

บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

ในปี พ.ศ. 2555-2559 สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ได้ดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน ในพื้นที่โครงการหลวง โดยการนำแนวคิดการพัฒนา "ต้นแบบการพัฒนาพื้นที่สูง" ที่มีความเหมาะสมกับแต่ละบริบทของสภาพภูมิสังคมในระดับชุมชนมาใช้เป็นหลักของการพัฒนา เพื่อให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูง และเกิดระบบการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน มาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ผ่านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การทดสอบกิจกรรม และการถอดบทเรียน ซึ่งสามารถนำไปถ่ายทอดและประยุกต์ใช้ในชุมชนพื้นที่สูงอื่นๆ ที่มีลักษณะภูมิสังคมคล้ายคลึงกันได้ โดยมีหลักการดำเนินงานที่สำคัญของโครงการวิจัย ได้แก่ (1) เป้าหมายรวมของการดำเนินงานเป็นไปตามหลักการดำเนินงานของโครงการหลวง ตามแนวพระราชดำริที่พระราชทานเมื่อ วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2517 ณ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยอาศัยการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสม (2) อาศัยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้การดำรงชีวิตของคนและชุมชนมีความพอเหมาะพอสมกับธรรมชาติบนพื้นที่สูง สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในด้านต่างๆ โดยสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างชุมชนที่มีความน่าอยู่และมีความสุขในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ (3) อาศัยแนวพระราชดำริการพัฒนาตามภูมิสังคม กล่าวคือ ในการพัฒนาจะต้องเน้นการยึดถือสภาพตามความเป็นจริงของภูมิประเทศ ทั้งด้านภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ ด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวกับนิเวศใจคอ และอัตลักษณ์ของคนในพื้นที่พัฒนาเป็นหลัก ต้องพิจารณาว่า เขาต้องการอะไรจริง และอธิบายให้เขาเข้าใจ หลักของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง (4) อาศัยแนวพระราชดำริโครงการธนาคารอาหารชุมชน (Food bank) เพื่อให้ชุมชนได้มีโอกาสฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น โดยเฉพาะเพื่อเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตและปัจจัยชีวภาพของระบบเกษตรต่างๆ (5) อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ในพื้นที่โครงการหลวงถือว่ามีความพร้อมอย่างมากในด้านกระบวนการขับเคลื่อนและปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต เกิดกระบวนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมควบคู่ไปกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญอย่างสมดุลของระบบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

โดยผลการวิจัยสามารถแบ่งรูปแบบการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ออกเป็น 3 ลักษณะภูมิสังคม ได้แก่ ชุมชนป่าเมี่ยง (พื้นที่ศึกษา: บ้านปางบง ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง) ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (พื้นที่ศึกษา: บ้านดง ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย และบ้านแม่ขนิลเหนือ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง) และชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอย ปัจจุบันปลูกพืชผักและไม้ผลเศรษฐกิจ (พื้นที่ศึกษา: บ้านป่าเกี๊ยะน้อย ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ) ซึ่งผลการศึกษาจากพื้นที่นำร่องของแต่ละลักษณะภูมิสังคมสามารถถอดออกมาเป็นรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน โดยได้ข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนา

ชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่ยั่งยืน ที่ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเศรษฐกิจ : ชุมชนมีรายได้พอเพียงจากการประกอบอาชีพบนฐานความรู้ จำนวน 5 ตัวชี้วัด (2) ด้านสังคม : ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความเข้มแข็ง จำนวน 8 ตัวชี้วัด (3) ด้านสิ่งแวดล้อม : ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ได้รับการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ จำนวน 8 ตัวชี้วัด รวมทั้งหมด 21 ตัวชี้วัด โดยค่าคะแนนรวมที่สามารถเป็นต้นแบบชุมชนได้มีค่าตั้งแต่ 84-105 คะแนน ซึ่งจัดอยู่ในระดับ 4-5 (จารุณี และคณะ, 2558-2559)

ในปี พ.ศ. 2560 จึงได้นำรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง และข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง รวมทั้งแนวทางการพัฒนาเพื่อยกระดับชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดดังกล่าว ไปทดสอบในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ที่มีบริบทและสภาพภูมิสังคมที่ใกล้เคียงหรือคล้ายกัน จำนวน 5 พื้นที่ ประกอบด้วย (1) ชุมชนป่าเมี่ยง 1 ชุมชน ได้แก่ พื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ (2) ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก 2 ชุมชน ได้แก่ พื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงบ่อเกลือ และ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางยาง (3) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น 2 ชุมชน ได้แก่ พื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่มะลอ และ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางหินฝน โดยผลการประเมินสถานภาพชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง พบว่า ส่วนใหญ่มีคะแนนอยู่ระหว่าง 54 - 66 คะแนน จัดอยู่ในระดับ 2 - 3 โดยบ้านแม่แมะ มีคะแนนรวม 56 คะแนน (ระดับ 2) บ้านปางยาง คะแนนรวม 66 คะแนน (ระดับ 3) บ้านห้วยโตน มีคะแนนรวม 54 คะแนน (ระดับ 2) บ้านแม่มะลอ คะแนนรวม 60 คะแนน (ระดับ 2) และบ้านปางหินฝน คะแนนรวม 64 คะแนน (ระดับ 3)

ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนนำร่องในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแต่ละรูปแบบ ภูมิสังคม มีการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดชุมชนต้นแบบโครงการหลวงทั้งมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงมีความจำเป็นต้องมีการวางแผน กำหนดกิจกรรมการพัฒนาระดับชุมชน และการทดสอบกิจกรรมที่กำหนดขึ้นโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลการประเมินสภาพการพัฒนาของชุมชนเบื้องต้น ในปี พ.ศ. 2560 รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการขับเคลื่อนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่เป้าหมายตามตัวชี้วัดในแต่ละด้านต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2560-2564) ซึ่งมีเป้าหมายคือ “การพัฒนาที่สูงอย่างยั่งยืน” โดยการสนับสนุนงานโครงการหลวง และนำองค์ความรู้โครงการหลวงไปปรับใช้ในพื้นที่สูงอื่น เพื่อให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยกระบวนการเรียนรู้ของโครงการหลวง ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ภายใต้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และแนวทางโครงการหลวง ต่อไป

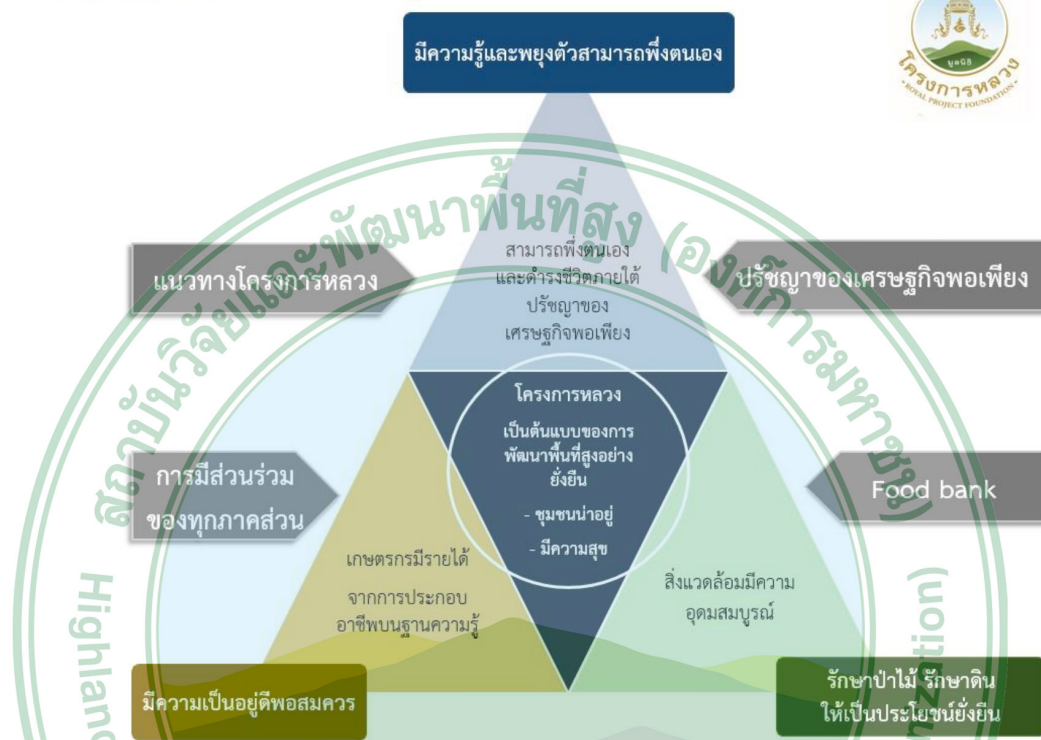
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาระดับการพัฒนาชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม
- 2.2 เพื่อสรุปและประเมินผลการพัฒนาระดับชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละรูปแบบภูมิสังคมบนพื้นที่สูง

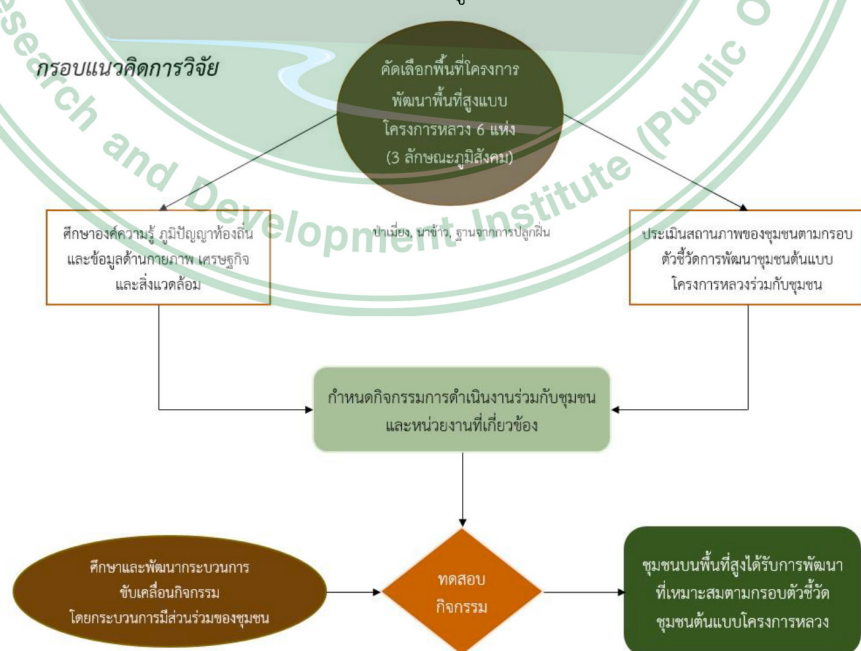
3. กรอบแนวคิดโครงการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยโครงการทดสอบรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ได้นำกรอบแนวคิดการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง ซึ่งคำนึงถึงการพัฒนาที่มีความสมดุลของมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน มาเป็นหลักการดำเนินงานวิจัย โดยสามารถสรุปดังภาพที่ 1-1 และ 1-2

กรอบแนวคิด: การพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง

ภาพที่ 1-1 กรอบแนวคิดการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง

ภาพที่ 1-2 กรอบแนวคิดการวิจัยในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

4. ขอบเขตโครงการวิจัย

สามารถแสดงขอบเขตงานวิจัยของโครงการทดสอบรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ดังนี้

4.1 การศึกษารูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนกิจกรรมตามแผนการพัฒนาระดับการพัฒนาชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

- 1) ทบทวนกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจำนวน 21 ตัวชี้วัด และการเพิ่มเติมเกณฑ์ตัวชี้วัดเดิม เพื่อให้ผลการประเมินสามารถเป็นตัวแทนข้อมูลที่ดี ในการแสดงถึงสภาพการพัฒนาของชุมชน
- 2) คัดเลือกชุมชนนำร่องในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ภายใต้ภูมิสังคมแบบชุมชนป่าเมี่ยง เพิ่มเติมจากปี พ.ศ. 2560 จำนวน 1 ชุมชน
- 3) ศึกษาข้อมูลองค์ประกอบของระบบนิเวศในชุมชนเป้าหมาย ด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ของชุมชนที่คัดเลือกเพิ่มเติมจากปี พ.ศ. 2560
- 4) ประเมินสภาพการพัฒนาของชุมชนเบื้องต้นของชุมชนที่คัดเลือกใหม่ ตามข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจำนวน 21 ตัวชี้วัดร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 5) วางแผนการยกระดับการพัฒนาตามกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง โดยกระบวนการมีส่วนร่วม ร่วมกับชุมชน นักพัฒนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 6 ชุมชน
- 6) ปฏิบัติตามแผนการพัฒนาเพื่อยกระดับของชุมชนนำร่องโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 6 ชุมชน
- 7) การติดตามผลการดำเนินงานตามแผนการพัฒนาเพื่อยกระดับของชุมชนนำร่องโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 6 ชุมชน

4.2 การสรุปและประเมินผลการพัฒนาระดับชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละรูปแบบภูมิสังคมบนพื้นที่สูง